

В съвременната топонимия на българските земи може да се открият различни хронологични и етнолингвистични пластове, сред които особено внимание заслужава предславянският пласт. Както е известно, след заселването си на Балканския полуостров през V - VI в. славяните влезли в траен контакт със завареното население, от което възприели значителен брой географски имена. Определянето на тези имена от хронологично гледище като предславянски се подпомага от засвидетелствуването им в античните извори. Примерите са познати, затова тук ще приведа част от тях: 1/ речни имена: Тимок - Timaeus, Нипава - Navissus, Лом - Almus, Цибрица - Κιβρως, Огоста - Augustae /град/, Искър - Ὠσκιος (Oescus " Iskos , Вит - Utus , Осъм - Asatus , Янтра - Ίατρος (Iatrus) наред с Етър - Ieterus , Ибър /начален поток на Марица/ - Ἰβρος /р. Марица/, Места - Μεστος, Μεστος /по-късна форма/, Струма - Στρούμν , Стряма - Σέρμ , Тунджа и Тъжа /горното течение/ - Τόνκος и др.; 2/ селищни имена: Флорентин /Видинско/ - Φλωρεντίνα , стобълг. Бълънъ /Видин/ - Βολωνία , Арчар /ица/ - Ratiaria , стобълг. Дръстъръ /Силистра/ - Durostorum , стобълг. Сръдльнъ /София/ - Serdica , Скопие - Scupi , Пип - Ἀσπίδος /река/, стобълг. Цълъдльнъ /Пловдив/ - Pulprudeva , стобълг. Бороун /дн. Стара Загора/ - Βερόν , стобълг. Несабрь - Νεσπρβρία , Одрин - ἡ Ἀβριανούπολις и др. Идентифицирането на някои антични имена със съвременни от наши учени е неубедително, например древното име на песонците /Παίονες в Илиадата/ се търсеше в названието на краището Пиянеп, а племенното име Ἀυρίανες, Ἀυρίαι /по Горна Струма/ се свързваше с областното име Граово /Иванов 1906:2/. Съмнение буди и предложеното навремето от К. Иречек свързване на Тулдовско поле, наречено по с. Тулово /община Мъглиж, Казанлъшко/ с Tule , кралско седалище на келтите, които се установили в Югоизточна България в III в. пр.н.е. за кратко време /Иречек 1899:209; вж. и критичната бележка у Миков 1943:44/. У Прокопий /VI в./ са засвидетелствувани две селищни имена в Дардания: Ταυρῆτιον /родно място на император Юстиниан/ и Βεβερῆα /родно място на неговия лелин Юстин/, който Йордан Иванов /пак там, с.21/ отъждествява с Таваличево /село към об-

ища Кониаво, Кюстендилско / и Брдуња /крепост над същото село/. Фонетичните мъчнотии тук са налице. Много по-вероятно е, че двете имена у Прокопий продължават да живеят в имената на две села, разположени югоизточно от Скопие: Таор /стбълг. *Тавръ/ и Бадер, както е предположил още Й.Г.Хан /Нана 1868:106; подробно у Daridaу 1968:774 и с сл./. Все още има учени, които искат да видят в днешното Охрид /град в Македония/ видоизменена форма на античното име на града и езерото Λυχνίς, Λυχνίδς /у Полибий/ /вж. Schramm 1981:311 - 315/; връзка между двете имена няма генетична връзка: Охрид е славянско образувание, докато Λυχνίδς, респ. Λυχνίς, е дадено вероятно от брigitе и по-късно е изчезнало /за етимологията му вж. Daridaу 1968: 781 и сл./.

В случаите, когато дадено съвременно име е засвидетелствувало под някаква форма в антични извори, възниква въпросът за фонетичния му развой. При редица топоними може да се проследят такива фонетични промени, които са характерни за прехода от праславянски език към българославянски, като: промяна на краткото a в o / Timasus - Тимок; Asanus - Осъм, ликвидна метатеза (Гѣрѣн - стбълг. Стрѣма, днес Стрѣма/; образувание на носови гласни от предходни съчетания на гласна с носова съгласна /Meop-μврѣα - Несабрь, Γουχος - стбълг. *Тѣжа, днес Тѣжа / и т.н. Когато някоя от тези промени не се е осъществила, ние сме в правото да заключим, че топонимът е бил зает от славяните след IX в., срв. напр. Φλωρεντιана = нар.лат. Florentiana - днес Флорентин /към община Ново село, Видинско/ със запазено -ен - пред съгласна вместо очакваната носовка в стбълг. а, новобълг. -е. Понякога обаче трябва да се постулира междинна форма, макар и да не е засвидетелствувана, от която да се изведе закономерно славянската. Например речното име Огоста предполага нар. лат. *Agosta/с монофтонгизация на началния дигитонт au- в а- и преход на -u - в -o - в народнолатински/. Стбълг. Бълнѣ не би могло да се изведе директно от Воломѣ, а от една междинна форма *Вудѣмѣ, която се е получила чрез дисимиляция на л - л в д - а и чрез преход на неудареното ō в ѣ и на удареното ō в ѣ. Понякога обаче се натъкваме на мъчнотии: от Utas не би могло да се изведе директно Вит, ако не се допусне, че коренът ut- е от не.*ud -/удължена степен/, следователно една постулирана форма трак. *Utus ще е дала в старобългарски Витѣ >

нобълг. Бѣт.

В изследването на субстратната топонимия на българските земи са дали приноси в миналото мнозина български и чуждестранни учени като Константин Иречек, Ст. Младенов, Д. Дечев, Ст. Рамански, П. Скок, В. Миков, а в най-ново време Вл. Георгиев, Борис Симеонов, Н. П. Ковачев и др. Някои от изброените учени са се занимавали и с наследени от субстрата имена, които не са засвидетелствувани в антични извори. Тук се постави въпросът: как се определя един топоним като предславянски? Досегашните изследвания показват, че в повечето случаи решаващ е бил един негативен критерий: ако географското име не може да се обясни от лексиката на славянските и познатите съвременни балкански езици /гръцки, албански, румънски/, то се обявява за предславянско наследство. Към това ще добавим още нещо: липсата на успоредници в другите славянски страни може да служи като допълнително доказателство за субстратния произход на дадено име. Пренебрегването на това положение е водело понякога до грешки в миналото. Така например нашите видни езиковеди Стефан Младенов и Димитър Дечев застъпваха становището, че името на планината /и реката/ Рила е от тракийски произход, и се мъчеха да го изтъкват като такова. Жертва на тази заблуда в най-ново време стана класическият филолог Кирил Влахов, който се опита да обясни това име от не. корен *ǵ-: *eg-, разширен със суфикса -la, като Рила означавало "планина, която се издига, която се извисява към небето" /Vlahov 1980:122 и сл./. По всичко изглежда, че нито на Ст. Младенов, нито на Д. Дечев, както и на К. Влахов, е било известно, че в Южна Русия /областта на гр. Курск/ се намира точно съответствие на българското име, което е засвидетелствувано в среднобългарски паметници под формата Рила:Рила - река, на която е разположен гр. Рыльск. Славянският произход на името Рила е установен още от Неофит Рилски в описанието му на Рилския манастир: от глагола рѣ - рѣти, рѣлъ, рѣла /вж. подробно у Дурданов 1981:1 - 16/. Примери за погрешно определяне на съвременни топоними като тракийски или иллирийски без каквото и да било тълкуване намираме в обобщаващия труд на археолога Васил Миков "Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места" /1943:69-70/: Бобошево /слав., разширено от Бобош /Тъмръш /в Родопите, слав. /, Бураново /слав., от лично име Бу-

ран /, Ресигово /от лично име *Ресил, разширено от Ресо /, Мусина /от лично име Муса, засвидетелствувано в румънски, от гръцки произход /, Сперда /от румънски /, Коркина /производно от румънско лично име Сорга /, Курново /от румънско лично име Соргеа /, Тиквеш /слав. /, Капеш /слав. /, Чичево /слав. /, Барово (?). Поставя се въпросът: кои са принципите, въз основа на които може да се определя с голяма вероятност принадлежността на даден топоним към субстратния слой? Тук ще се опитам да ги формулирам, като излизам от досегашната изследователска практика.

1. Като се има предвид, че някои топоними се повтарят на различни места в една езикова територия, можем да предполагаме, че дадено съвременно име, което не може да се изтъкува от славянския лексикален материал, съдържа корен или основа, която е добре позната в античната топонимия. Примери за това има много. Така днешното име на р. Панега /десен приток на р. Искър в Северна България, нарича се още Златна Панега /е производно безспорно от същия корен, който лежи в основата на редица тракийски имена, засвидетелствувани в антични извори: Ramisas /Плиний, река в Югоизточна Тракия, обл. Thyriasis, влива се в Черно море /името не е идентифицирано, вж. Detschew 1957:355; Ramissas /Плиний/, река в областта на племето кробизи, днес Камчия; тук се отнасят още следните имена, засвидетелствувани във византийски извори: Ράβις /Suidas от X в.; Константин Порфирогенит от средата на X в. /град на Проποντιда /на Мраморно море / и Ράβικα, вж. п. /Иоан Кантакузен от XIV в. / - всички от корен трак. рав <не. *raw(i)-'блато, мочурище', в стипрус. равнеа вж. п. 'тресавище', гот. rawi ср. р. 'тъня, кал', гал. авав вж. п. 'блато' и т. н. /Младенов 1915:94; Detschew 1957:355/. Запазването на краткото тракийско а в Панега се обяснява с късното проникване на името /след IX в. / у българските славяни.

Понякога в съвременни топоними е налице сложна основа на антично име, разширена със славянски суфикси. Такъв е случаят при следните имена от областта Граово /западно от София/, записани от студентката Калина Т. Новоселска в нейната дипломна работа: Каласурица, гориста местност при с. Дивотино; Каласурови дупки - в същата местност, в която археолози са правили разкопки; Каласурова, махала при с. Глоговица, Трънско. Като се

елиминират суфиксите -ица и -ова, остава основа Каласур-, получена в резултат на дисимиляция на р - р > л - р от първоначално Карасур-, което напомня тракийския топоним Καράσουρα /в литературен източник/, Carassura /в римски пътеводител от 333 г.; Detschew 1957:227/, крепост и по-късно римска станция при с. Свобода, Чирпанско.

2. При реконструкцията на незасвидетелствувани в антични извори топоними следва да се държи сметка за настъпилите на славянска почва фонетични промени. Например, като се вземе под внимание фактът, че краткото а на славянска почва се е изменило в о /срв. Тимасия > Тимок /, може да се предполага, че едно съвременно име като Опила /село в Кумановско/ ще е гласяло в тракийски ⁺Apila, идентично по корен и структура с античното Apilas /у Плиний/, река в Пиерия /Davidaou 1975:148/.

В някои случаи в резултат на силна редукция, типична за източните български говори, първоначалната форма на даден предславянски топоним съществено се е изменила, така че реконструкцията му е доста затруднена. Така днешното Кабла, което се среща като втори елемент в две селищни имена в Североизточна България /Горна Кабла в околия Омуртаг и Долна Кабла в Поповско/, може да се свърже с античното име на град в Малка Скития Καρί-δαυα (Hierocles Synecd. от VI в., Καρίδαβα /Константин Порфир.; Detschew 1957:226/. Фонетичното развитие на това име може да се представи по следния начин: ⁺Kari-dava > ⁺Kari-daa /на дакийска почва/ > ⁺Karida > *Капила > *Капла > *Кабла /асимиляция на п > б/.

Когато за едно неясно географско име с композитна структура не може да се намери точна успоредица в античната топонимия, препоръчва се да се потърсят успоредици поотделно за първия или за втория компонент на името. Така например вторият компонент на едно име от такъв тип като Κοκο-διβα /терасовидна местност североизточно от гр. Варна/ -диба може да се възведе към по-старо ⁺deva 'град', което се съдържа в тракийското Pulprudeva 'градът на Филип', съответстващо на гр. Φιλίππολις; за прехода на е в і срв. стбълг. Цльпльнъ /XII в./. Днешното име Урдовиза /село на Черноморското крайбрежие южно от Бургас/ е явно композит, двата елемента на който са известни от антични имена: за първия срв. Οὐρβασις /кастел в областта на Хеброс

според Прокопий/, а за втория - Витѣл /главен град на тракийското племе асти; Страбон, Птолемей/, дн. Vizso.

3. Установяването на множество тракийско-балтийски и дакийско-балтийски успоредия в топонимията ни насочва към още една възможност за отнасяне на съвременни топоними към субстратния слой при условие, че липсват славянски съответствия. Така речното име Велѣка /в Източна Тракия/ изглеждаше загадъчно, докато не бе открито точно съответствие в Балтика: Velékas, блато в Литва /Дуриданов 1976:56/. По този начин бе доказан субстратният произход на българския хидроним. Друг пример е речното име Видбол /приток на Дунава по-долу от Видин/, за чието тълкуване бяха предложени коренни етимологии /Вл.Георгиев, Й. Заимов/. Откриването на точна успоредица в литовската хидронимия даде възможност то да се изтълкува убедително като тракийско: Vidū-balis /река/, композит от лит. vidūs 'вътрешност, среда' и balà 'блато'. Фонетичният развой на името е ясен: трак. ⁺Vidu-balis > стбълг. Видьболѣ > нбълг. Видбол /вж. подробно у Дуриданов 1983:315/.

Посочените в т.1,2 и 3 принципи за установяване на субстратния произход на редица съвременни топоними могат да бъдат използвани успешно,естествено, когато липсва възможност за изтълкуване на съответното име от славянската лексика.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Дуриданов 1976: Ив. Дуриданов. Езикът на траките. София.
- Дуриданов 1981: Ив. Дуриданов. Имената на Рила планина. - Език и литература, XXXVI, кн. 3,1 - 16.
- Дуриданов 1983. Ив. Дуриданов. Из предславянската топонимия. 1. Речното име на Видбол. - Български език, XXXIII, 311 - 315.
- Иванов 1906: Йорд. Иванов. Северна Македония. Исторически издирвания. София.
- Иречек 1899: К. Иречек. Пътвания по България. Преведе от чешки Стоян Аргиров. Пловдив.
- Миков 1943: В. Миков. Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места. София.
- Младенов 1915: Ст. Младенов. Имената на десет български реки. - Списание на Бълг. академия на науките, X. /клон историко-филологичен и филос.-обществен. 6. София, 41 - 70.

- Detschew, 1957: D. Detschew. Die thrakischen Sprachreste. Wien.
- Duridanov, 1968: Iv. Duridanov. Die alten Bevölkerungsverhältnisse Makedoniens auf Grund der Toponymie. - Actes du Premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes. VI. Linguistique. Sofia, 773 - 786.
- Duridanov, 1975. Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle. Slavistische Forschungen, Böhlau Verlag. Köln - Wien.
- Hahn, J.G.-1868. Reise von Belgrad nach Saloniki. Wien.
- Schramm, Gottfried. 1981. Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr. Stuttgart.
- Vlakov, 1980: K. Ivanov. Ursprung und Bedeutung der Namen Асѣваѣ (Dumaca), Rila und Plovdiv. - Études balkaniques, Nr. I, 120 - 128.
-